

Balla János

MAGYARY ZOLTÁN SZEREPE KLEBELSBERG KUNÓ TUDOMÁNPOLITIKAI REFORMJÁBAN

The Role of Zoltán Magyary in Kunó Klebelsberg's Science Policy Reform

Balla János kutató, doktorandusz, Nemzeti Közzolgálati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Közigazgatás-tudományi Doktori Iskola; Nemzeti Közzolgálati Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Vallás és Társadalom Kutatóintézet, balla.janos@vac.piarista.hu

A tanulmány Magyary Zoltán szerepét kíséri meg bemutatni a gróf Klebelsberg Kunó által végrehajtott tudománypolitikai reformban. Klebelsberg közel egy évtizeden át vezette Bethlen István miniszterelnöksége alatt a kultusztárcát Magyarországon. Miniszterségének két egymást kiegészítő sajátossága a konzervatív konszolidáció ideológiai-kulturális háttérének kidolgozása és az ehhez szükséges intézményrendszer energikus megszervezése. Az utóbbi tevékenység nem csekély részét Magyary dolgozta ki és valósította meg. Jelen munkában az ő szakmai teljesítményének részleges bemutatásához minimális életútleírás is párosul, amely a kezdetektől a klebelsbergi reformig mutatja be kultúrpolitikai tevékenységét.

KULCSSZAVAK:

államtudomány, decentralizáció, intézményrendszer, közzolgálat, közigazgatás, kultúrpolitika, ösztöndíjtanács, tudományos nagyüzem

This study endeavours to elucidate the role of Zoltán Magyary in the reform of science policy that was implemented by Count Kunó Klebelsberg. Klebelsberg led the cultural department in Hungary for approximately a decade during the tenure of István Bethlen as prime minister. His ministry encompassed two complementary features: the development of the ideological and cultural background for conservative consolidation and the energetic organisation of the institutional system necessary for this. Magyary played a significant role in devising and implementing a considerable portion of the latter activity. In addition to a partial presentation of his professional achievements, this work is accompanied by a minimal biography of his cultural policy activities from the beginning to the Klebelsberg reform.

KEYWORDS:

political science, decentralisation, institutional system, public service, public administration, cultural policy, scholarship council, large scale scientific system

BEVEZETÉS

„Tisztában vagyunk már azzal, hogy itthon a kormányzat, a közegészségügy, a szociálpolitika, a közgazdaság, a mezőgazdaság, a technika, a közoktatás, tudomány és művészet minden terén és külföldön nemcsak a szoros értelemben vett külképviselet, hanem a nemzetközi élet minden terén a nemzetközi mérték szerint is helyüket megálló szakembereken múlik az ország jövő érvényesülése.”

MAGYARY 1928

Arany János *Széchenyi emlékezete* című ódájában megörökíti, hogy a „nemes gróf” a 19. századi Magyarország ezer baja között megtalálta a legakutabb tényezőt: a tudományos élet elmaradottságát. Széchenyi kortársai, majd az őt követő liberális nemzedékek – még a törvényes önvédelmi küzdelmek és a szabadságharc ideje alatt – sem feledkeztek meg erről az intésről, így a kultusztárca élére igyekeztek jól képzett embereket helyezni, így például Eötvös Józsefet, Trefort Ágostont vagy Eötvös Lorándot. Mindegyik miniszterben közös volt, hogy munkatársaikat nagy gonddal válogatták meg, igyekeztek elsővonalas, autonóm gondolkodókat és szakembereket megtenni államtitkárnak. Noha 1867 után a mindenkori magyar kormányt a polgári állam sokoldalú és látványos kiépítése foglalkoztatta, így többek között az ipar, a mezőgazdaság, valamint a közlekedés, az agilis kultuszminiszterek igyekeztek minél több forrást igényelni saját tárcájukhoz, amely bár kevésbé volt látványos, és nem kecsegtet azonnali eredménnyel. A boldog békeidők dinamikus fejlődését azonban az első világháborús vereség és az Osztrák–Magyar Monarchia széthullása követte, amelyet tovább súlyosbított a trianoni békediktátum. Ebben a helyzetben Magyarországnak számot kellett vetnie megváltozott politikai és gazdasági súlyával. Igazából egyetlen komoly erőforrása maradt a határokon belül, amelybe érdemes volt komolyan befektetni, ez pedig nem más, mint a humán erőforrás az oktatási intézményeken keresztül.

A tanulmányban azt a Magyar Zoltán (1888–1945) kultúrpolitikust szeretnénk bemutatni, aki széchenyiánus stílusban gondolkodik, beszél, ír – gúny és ironia nélkül – a nemzet egyik legakutabb bajáról, vagyis a tudományos élet elmaradottságáról a 20. század elején. Időben az 1920-as és 1930-as évek közötti alkotó korszakát fogjuk vizsgálni megnyilatkozásain keresztül, két fő szempontból: 1. Mi a diagnózisa Magyarynak a kultúrpolitika részkérdéseiről a Horthy-korszakot és azt megelőző dualista korszak örökségét illetően? 2. Milyen megoldási javaslatot kínál a felmerülő problémákra és hiányosságokra? Az írás a rövid áttekintő életrajzot követően kronológiai sorrendben igyekszik bemutatni Magyar Zoltán téziseit a magyar tudomány helyzetéről, majd ismerteti a legfontosabb terveket és eredményeket, amelyeket a tudós-politikus tíz év alatt kidolgozott vagy elért.

„Tudományos működésem tengelye a 20. századi állam jellegzetes vonásainak és korszerű szervezeti megoldásuk meghatározása. Ez politikailag szükségképpen arra vezetett, hogy idehaza Magyarországon, amelynek állami berendezkedését különösen elavultnak láttam, követeljem a szükséges reformokat.”

Magyary Zoltán: *Küzdelem a haladásért*

Magyary Zoltán 1888. június 10-én született Tatán, katolikus katonatiszti családból. 1906-ban érettségizett a budapesti piarista gimnáziumban, majd 1910-ben államtudományi oklevelet szerzett a Pázmány Péter Tudományegyetemen. Ezután került fogalmazó gyakornokként a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumba (a továbbiakban: VKM), ahol összesen húsz évet dolgozott (1910–1930). Ambíciója, felkészültsége, példátlan munkabírása révén gyorsan lépkedett felfelé a hivatalnoki ranglétrán.¹

1912-ben a lipcsei egyetemen tanult, majd ugyanebben az évben a jogtudományi diplomát is megszerezte és segédfogalmazóként helyezkedett el mint köztisztviselő.² Ezután a minisztérium több osztályán is dolgozott, aminek köszönhetően rendkívül széles látókörre tett szert a magyar közigazgatásban. Ebben a korszakában három évig működött Klebelsberg Kunó mellett mint személyi titkár, aki ekkor Tisza István második kormányában 1913–1917 között a VKM államtitkára volt.³ Kapcsolatuk bizalmas volt, amit mi sem bizonyít jobban, hogy amikor Klebelsberg miniszterelnökségi államtitkár lett, magával vitte Magyart.⁴

Az 1910-es évektől rendszeresen bővítette tudását önképzéssel: fejlesztette nyelvtudását, gyorsírásból pedig tanári képesítést szerzett. Költségvetési joggal is ekkortájt kezdett el foglalkozni, aminek eredményeképp 1915-ben államszámviteli vizsgát abszolvált. Olyannyira elmélyült a témában, hogy 1918-ban meghívott előadóként államszámvitelt adott elő a jogi fakultáson.⁵ Az egyetemi magántanári címet 1927-ben szerezte meg, 1930-ban pedig nyilvános rendes egyetemi tanárként meghívást kapott a Budapesti Tudományegyetem Jog- és Államtudományi Karára a közigazgatási és pénzügyi jogi tanszékre. Két alkalommal – 1928-ban és 1929-ben – a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává is ajánlották, de ez nem járt sikerrel.⁶ A fenti adatok szerint Magyary azok közé a közhivatalnokok közé tartozott, akik hivatali ambícióikat a tudomány művelésével együtt látták megvalósíthatónak.⁷ A hivatali minisztériumi munkának és a tudomány művelésének egybefogása termékeny, ám nem feszültségmentes életet jelentett, főként Magyarynál, aki mind a két területen magasra tette a mércét.⁸

¹ SZANISZLÓ 1993: 18–19.

² SZALAI 2012: 84.

³ SZANISZLÓ 1993: 21.

⁴ SZANISZLÓ 1993: 21.

⁵ SZALAI 2012: 84.

⁶ Vö. SCHWEITZER 2015: 12.

⁷ Gondoljunk itt minőségi és szerteágazó tudományos írásainak szinte számba vehetetlen mennyiségére. Vö. Kori 2015a.

⁸ Vö. BERNÁT 1999: 99.

Pályájának egyik kiemelkedő időszaka – az 1931-gyel induló kormánybiztosi megbízatása mellett – a VKM-ben eltöltött időszak volt, amikor Klebelsberggel dolgozhatott vezetői pozícióban. A vezetés és irányítás nem volt tőle idegen, hiszen még Klebelsberg megérkezése előtt már a költségvetési ügyosztály főnökeként fungált. 1924-ben a tudománypolitikai ügyosztály, majd 1927-ben az újonnan megalakult magyar kultúr- és tudománypolitika csúcsszerveinek minisztertanácsosa is volt.⁹

A nagy racionalizátor

1922-ben a *Társadalomtudomány*¹⁰ című folyóiratban megjelent tanulmánya azzal az égető kérdéssel foglalkozott, hogy milyen a viszony a művelődéspolitikai és a közoktatásügyi közigazgatás között.¹¹ Ebben a tanulmányában úgy ítélte meg, hogy a trianoni trauma után kedvező lett a klíma a kultúrpolitika reformja számára, aminek azonban meghatározott feltételei vannak. Meglátása szerint a legtökéletesebb kultúrpolitikai koncepciók és javaslatok ugyanis csak akkor számíthatnak kivitelezésre és a nemzet sorsára való jelentékeny befolyásra, ha az államhatalom azokat elfogadja és megvalósításukat sajátjának érzi.¹² Nélkülözhetetlen tehát egy államilag elfogadott kultúrpolitika, amely az állampolitika szerves részét alkotja. Ha az államnak ugyanis nincsenek hosszú távú céljai, akkor a kulturális közigazgatás sem tud jól és sikeresen működni.¹³ Magyary leszögezi, hogy ha van államilag elfogadott kultúrpolitikai stratégia, az csak akkor lesz eredményes, ha az állam ismeri a megvalósításhoz szükséges közigazgatási szervezetet, sőt, ezt a közigazgatási szervezetet a cél megvalósítása érdekében hatékony eszközzé formálja. Ez indokolja, hogy figyelembe véve a VKM ügykörében felmerülő feladatok öt alaptípusát,¹⁴ a minisztériumot áttekinthető és hatékony szervezetté kell alakítani.¹⁵ Decentralizáció révén az adminisztratív munkák csökkentése hozzásegítheti a minisztériumot, hogy létszámát optimálisra kalibrálja. A legfontosabb azonban a kormányzás, mert itt mutatkozik meg

⁹ Vö. SZANISZLÓ 1993: 21–22.

¹⁰ A lap szellemisége kifejezetten a „klebelsbergi »kulturális rekonstrukció« folyamatába” illeszkedett. Magyary mellett maga a kultuszminiszter is publikált. A lap történetéről bővebben SAÁD 1994: 151–169.

¹¹ Vö. Koi 2015b: 96.

¹² Koi 2015b: 97.

¹³ Vö. BERNÁT 1999: 102.

¹⁴ Az öt általa megfogalmazott feladat típus: „1. A szó szoros értelmében vett közigazgatás. A minisztérium az ügyek túlnyomó részében vagy törvényeket és rendeleteket hajt végre: kötött tevékenység, vagy a törvények és jogszabályok keretében old meg konkrét feladatokat, konkrét ügyeket intéz el, például iskolában szorgalmi időt meghatározza, tanárt áthelyez, fizetést folyósít, tankönyvet engedélyez, megrendelést bocsát ki, számlát utalványoz alapítványt fogad el és vesz kezelésbe stb. 2. Bíraskodás. 3. Az úgynevezett kormányzati tevékenység, amely jelenti a közoktatásügy irányítását és fejlesztése alapelveinek megállapítását, ezek megvalósítása előfeltételeinek, úgymint szervezetnek és költségeknek biztosítását, tehát a szervezést, költségvetési előirányzat megfelelő összeállításáról való gondoskodást és a közoktatás területére vonatkozó jogszabályok előkészítését, tehát törvényjavaslatok és rendeletek készítését minden szükséges szempontból. 4. A költségvetési hitel felhasználásával és a vallás- és közoktatásügyi minisztérium kezelésében álló alapok és alapítványok vagyonával való gazdálkodás támogatására szükséges könyvelés, végül 5. a segédhivatali ügykezelés.” Koi 2015b: 98.

¹⁵ Koi 2015b: 98.

teljes valójában a teória és praxis kapcsolata,¹⁶ és éppen ezért a folyó ügyektől tehermentesíteni kellene ezt a területet.¹⁷ Magyary szerint a minisztérium tevékenysége kifelé két ügyosztályra hárulna: a művelődéspolitikaira, amely az országos oktatás- és művelődésügy problémáival foglalkozna, valamint a pedagógiai ügyosztályra, amely az iskolák belső életének, szellemi munkájának irányításával foglalkozna. A minisztérium belső szervezése az elnöki ügyosztályra hárulna a költségvetési ügyekkel együtt, és így megvalósulna, hogy a miniszter ne csupán vezető lehessen, hanem valódi szervező is.¹⁸ A szervezeti reform lényege, hogy a vertikális tagolódás, az áttekinthetőség és az állandóság elemeit tartsa szem előtt, mégpedig úgy, hogy a költségvetési cíंबरendezés és a fogalmazás, illetve számvevőiségi osztályok beosztása fedjék le egymást. A három alapvető osztály mellett adminisztratív ügyosztályokra és számvevőségre lenne még szükség Magyary szerint.¹⁹

Az így megreformált kulturális közigazgatás működéséhez azonban további feltételek társulnának: megfelelővé kell tenni a tisztviselők szakképesítését, hatékonnyá kell tenni az ellenőrzést, mivel a munkamegosztás csak akkor jár teljesítménynövekedéssel, ha minden részmunkát végző tekintettel van a többiekre és érti munkájának az egészhez való viszonyát és annak helyértékét. Ennek a tudatosságnak állandó fejlesztését jelenti az ellenőrzés, amely ebben az értelemben nem a rigorózus hibakeresés, „hanem a szintézis a munkamegosztás után”.²⁰ A testület közszelme – amely szintén szükséges a hatékony munkához – nem nélkülözheti „a vezető szellemi fölényét és erkölcsi kvalitását a példaadásra, az önzetlenségre és a jellemsszilárdságra”.²¹

Magyary írása már több ponton jelzi későbbi közigazgatási reformkoncepciójának egyes elemeit, valamint jó összefoglalása hivatali munkája során szerzett tapasztalatainak. Kiemelkedő gondolata, hogy szükségesnek tartotta a kultúrpolitikai elképzelések vitáját a tudományos és politikai közéletben. Ennek hasznosságát abban látta, hogy hozzájárulhat az állami politika szintjére emelt kultúrpolitikai célok megfogalmazásához is.²² Úgy látszik, hogy elsősorban vagy kizárólag az állami kultúrpolitikai célkitűzést látta valójában realizálhatónak, amit indokolt az ország akkori történelmi helyzete. Magyary igénye egy koncepciózus állami kultúrpolitika iránt korszerű volt, és ez az európai fejlődéssel abszolút összhangban állt.²³

Elképzelésének másik figyelemre méltó eleme a koncepció és a kulturális közigazgatás szervezetének összhangba hozása, azaz a hosszú távra szóló politikai cél megvalósítására alkalmas szervezet létrehozása. A hatékonyság elve már itt is jelen van, mégpedig a hatékonyságot biztosító struktúra létrehozásával. Magyary szerint „nem szabad a szervezetnek az emberektől függnie, hanem inkább az embereket kell arra nevelni, hogy minden különös pozíciónak meglegyen mindig a hivatott betöltője”.²⁴ A struktúra jó működéséhez szükségesnek tartotta még

¹⁶ Koi 2015b: 103.

¹⁷ Koi 2015b: 98–99.

¹⁸ Koi 2015b: 104–105.

¹⁹ Vö. Koi 2015b: 98–99.

²⁰ Koi 2015b: 111–112.

²¹ Vö. Koi 2015b: 112.

²² Vö. BERNÁT 1999: 103–104.

²³ BERNÁT 1999: 103–104.

²⁴ Vö. Koi 2015b: 108.

azt is, hogy a testületben megfelelő közszellem uralkodjék. Ez a belső működés hatékonysága mellett példaként szolgál azoknak, akikkel a testület hivatali kapcsolatba kerül.²⁵

Magyary meglátása szerint az ország a kultúrpolitikai kapkodás jegyében él, ami nem teszi lehetővé a szervezeti állandóságot, és így gyenge kormányzást eredményez e területen. Az országnak égető szüksége van „a tradicionális, a nemzet öncélúságából és történelmi egyéniségéből táplálkozó, a nemzet legyőzhetetlenségébe vetett hit által eltöltött nagy kultúrpolitikai koncepcióra”.²⁶ Ezt az elképzelést ültette át a gyakorlatba az új, „nagy szárnyalású”²⁷ miniszter, Klebelsberg Kunó.

A kultusztárca motorja

A kultuszminiszter víziójának megvalósításához megfelelő kulturális közigazgatás, valamint minisztériumi keret szükségeltetett. Klebelsberg megfelelő szaktudású munkatársakat választott ki, akikben a jogi műveltség mellett a pedagógiai és közgazdasági ismeretek is megvoltak, mint Magyaryban, akinek koncepciója támogatóra talált a miniszterben, miként a közigazgatás szolgáltató jellegének erősítésére való törekvése is. 1928 végén írt cikkében Klebelsberg a konszolidációs politika lényegéről elmélkedve írta: „[...] a népies szükségleteket és a vágyakat a szaktudásnak s a kormányzati készségnek nemzeti politikává kell kiérlelnie és ennek tiszta meglátása, világos felismerése a konszolidációs politika lényege.”²⁸ Az idézett „világos felismeréshez”, a „népi szükségletek” felméréséhez a közigazgatási-hivatalnoki gyakorlatnak olyan megközelítése szükséges, amely szerint a közigazgatásnak kell az emberért lennie.²⁹ Emiatt ragaszkodott Klebelsberg ahhoz, hogy a minisztériumi tisztviselők a helyszínen hozzanak döntést, mérjék fel az igényeket, gyűjtsék be a szükséges tapasztalatokat és az előforduló panaszokat.³⁰ Klebelsberg Magyary koncepcióját ültette át a gyakorlatba, amikor is egy olyan minisztériumot hozott létre, amelyben megfelelő szaktudású hivatalnokok racionalizált belső szervezetben tevékenykednek, és kifelé szolgáltató közigazgatási munkát folytatnak.³¹

1923-ban Magyary újabb kritikai elemzést adott közre a hazai szellemi élet válságáról a Nemzetek Szövetsége által küldött megválaszolandó kérdőív kapcsán:³²

„A magyar kultúra határozott válságban van és e kultúra munkásai a tudományos kutatás lehetőségétől anyagi okból csaknem teljesen elzárva, önmaguk és családjuk fenntartásáért kénytelenek megfeszített erővel dolgozni. Az irányadó tudományos körök és a kormány

²⁵ Vö. BERNÁT 1999: 104.

²⁶ Vö. KOI 2015b: 109.

²⁷ Magyary saját jelzője. MAGYARY 1931a: 8.

²⁸ KLEBELSBERG 1929.

²⁹ Vö. GLATZ 1990: 447–451.

³⁰ Vö. BERNÁT 1999: 107.

³¹ BERNÁT 1999: 107.

³² MAGYARY 1923: 13.

ebben a helyzetben egyaránt abban látják főfeladatukat, hogy mindenekelőtt a magyar kultúra folytonosságának olyan megszakadását igyekezzenek meggátolni, aminő a mohácsi vész után a Mátyás-korában kifejlődött renaissance műveltséget elhagyta pusztulni, úgy, hogy utána a magyar szellemi élet fejlődésében nagy visszaesés következett be.”

A kialakult helyzetnek Magyary szerint két oka volt. Az egyik a gazdasági válság, amely a világháborút követően sújtja az országot. A másik, hogy a négyfelé szabdaltságra magyarság magyarországi része nélkülözi a többiek szellemi kapacitását, és az utódállamokkal megszakadt szellemi kapcsolatok a magyarságra nézve károsak.³³ A kormány és a tudományos elit számára ebben a válságban egy megoldás lehetséges: a magyar kultúra folytonosságának megszakadását megakadályozni. E célt háromféle módon próbálták megvalósítani: az anyagi eszközöket nem igénylő szellemi munka intenzívebbé tételével, a korlátozott anyagi lehetőségek optimális szervezéssel történő kihasználásával, valamint a költségvetés belső arányainak átalakításával. Magyary a törvényhozási intézkedéseket és a kultúra állapotát jellemző néhány statisztikai adatot ismertetve rámutatott, hogy a tanulmányi ösztöndíjak és pályadíjak mennyire elégtelenek az adott helyzetben, hogy a könyvtermést tekintve kimutatható: „a magyar tudományos könyvtermelés és a magyar tudományos folyóiratok pedig a teljes pusztulás szélén állnak és ezáltal a magyar tudományos élet fenntartását végzetes katasztrófával fenyegetik.”³⁴ A nemzetközi egyezményekhez való csatlakozással és a külfölddel való szellemi kapcsolatok intézményesítésével sem sikerült jelentékeny javulást elérni. Vészjóslóan a következőket állította:

„A fentiek mutatják, hogy Magyarország szellemi élete olyan nehéz helyzetben van, hogy az ország mai gazdasági helyzetéből kifolyólag a végleges pusztulás veszélyének van kitéve, pedig itt olyan kulturális élet sorsáról van szó, amelynek elpusztulása az általános emberi kultúrközösségnek érzékeny veszteségét jelentené.”³⁵

Magyary javaslata szerint a Nemzetek Szövetsége azáltal támogathatná a magyar művelődés ügyét, ha kimondaná, hogy az ország rászorul a szervezet erkölcsi és anyagi támogatására. Szerinte fontosak lennének a nemzetközi diák- és tanárcserék, valamint a külföldi egyetemekkel való kapcsolatok intézményesítése. Szempontja, hogy elháruljanak azok az akadályok, amelyek meggátolják a tudományos vívmányok és más szellemi termékek eljuttatását az utódállamokban élő magyarsághoz. Magyary a nemzetközi kapcsolatok fejlesztő hatásában nem kételkedett, de írásából kitűnik: a megújódást elsősorban a belső erőktől várta.³⁶

1924-től ennek a felfogásnak a jegyében születtek írásai, amelyekben felvázolta a hatékony magyar tudománypolitika feltételeit. Elemezte a nemzetközi tudományos életben végbement változásokat, amelyek megerősítették abban, hogy a 20. század a fejlődés új szakaszához érkezett.

³³ Vö. BERNÁT 1999: 108.

³⁴ Vö. MAGYARY 1923: 23.

³⁵ MAGYARY 1923.

³⁶ MAGYARY 1923: 29.

Meglátása szerint a tudományos munkamegosztás rohamosan fejlődik, a specializáció egyre alapvetőbb követelmény, aminek következtében megnőtt a kutatók egymásrataltsága. Ezt a felfogást csak erősítette az a tény, hogy gyorsan emelkedik a tudományban részt vevők létszáma, ami együtt jár a tudományos kiadványok növekedésével. Magyary szerint „a technikai haladás a kísérletezési művészet terén a műszerbeli és anyagbeli segédeszközök tekintetében korábban nem ismert pénzbeli követelményekkel lép fel”.³⁷

A világban zajló változások számbavétele alapján jutott el töretlen logikával arra a következtetésre, hogy a tudomány művelése a tudományos nagyüzem keretében zajlik,³⁸ ami új megközelítést jelent a tudományszervezésnek, túl a tudománypolitika új célkitűzésein.³⁹ A modern követelményeknek megfelelő államigazgatáshoz a pusztá tapasztalat alapján nem lehetséges hatékony megoldást találni, mivel az „empíria [...] mindig nagy fogyatékoságban szenved, amelyek közt az ingadozás, a sokféleség és a lendület hiánya a legkárosabbak közé tartozik”.⁴⁰ Szerinte az ipar és a gazdaság hasonló cipőben járt a 20. században, de a probléma megoldásához a szükséges elméletet a megfelelő szakemberek kifejlesztették, „ami által a kapitalizmus megkapta az elméleti támaszt a gyakorlat új problémáinak megoldására”.⁴¹ Az állam, amely a tudománypolitika kivitelezésére hivatott, ugyancsak „ennek az utolsó ötven évnek folyamán lett technikai értelemben nagyüzemmé”.⁴² Ugyan közigazgatása fejlődött és terebélyesedett, de e mögött nem állt kidolgozott, a gyakorlati megoldásokat segítő elmélet, azaz hiányzott a kidolgozott közigazgatástan. A „racionalizátor”⁴³ úgy látta, hogy a magyar tudomány nemzetközi versenyképességének biztosításához nem csupán jól definiált állami tudománypolitikai célok szükségeltetnek, hanem a közigazgatástan kiművelése is megkerülhetetlen, ami viszont már a tudósok feladata. Mivel a harmincas évekig nem tudott a hatékony közigazgatási gyakorlathoz szükséges elmélet kidolgozására koncentrálni, joggal gondolhatta úgy, hogy a magyar tudománypolitika csupán félkarú óriás. Ez részévé vált a közte és Klebelsberg közt kialakult konfliktusnak.

A magyar tudományos nagyüzem atyja

A múzeumokban, az egyetemeken és az önálló kutatóintézetekben folyó – Magyary szóhasználatára szerinti – „nagyüzemi” tudományos munka megszervezése irányába tett első lépés az Országos Magyar Gyűjteményegyetem (a továbbiakban: OMGY)⁴⁴ létrehozása volt 1922-ben. Az OMGY költségvetése elsősorban az állami dotációval kalkulálhatott, amelyet a Tanács osztott el az intézmények között, így a VKM többnyire nem avatkozott bele a pénzek elosztásába. Magyary hathatós közreműködésével megkövetelte a pénzügyi-számviteli

³⁷ MAGYARY 1927b: 362.

³⁸ Nem véletlenül viseli idézett könyve ezt a címet 1931-ből.

³⁹ VÖ. BERNÁT 1999: 109.

⁴⁰ MAGYARY 1927b: 362–363.

⁴¹ MAGYARY 1927b: 362–363.

⁴² MAGYARY 1927b: 362.

⁴³ Saád József szóhasználatára. SAÁD 2000: 7.

⁴⁴ VÖ. KLEBELSBERG 1994: 33–40. Működéséről bővebben VÖRÖS 2010.

fegyelmet, aminek köszönhetően az egyes intézményeknek juttatott pénzösszeg a kiindulási időszak arányait megőrizve került a címzettekhez. Ez biztosította ugyan a kellő stabilitást és lehetővé tette a tervezést, de az arányok konzerválásával megnehezítette egy korszerűbb szerkezet kialakítását. Az éves költségvetések – amelyek előirányzatait az OMGY Tanácsa terjesztette fel a minisztériumba – a dologi kiadásokra, egyéb célokra és átmeneti kiadásokra tartalmaztak összegeket.⁴⁵

Magyary minden igyekezetével támogatta ezt az új intézményt. Először csak 1925-ben vett részt személyesen az OMGY vezetőinek értekezletén, s ha nem is állandóan, de alkalmanként jelen volt az üléseken. Ő kezdeményezte a minisztérium részéről a berlini Collegium Hungaricum felvételét az OMGY keretébe, valamint intézte az ingatlanok átíratását az OMGY részére. Szaktudásával segített a pénzügyi és számviteli fegyelem kialakításában, a költségvetések tervszerű elkészítésében, valamint tervezetet készített az OMGY intézményeit magában foglaló épületek tervszerű és gyökeres helyreállítására. A Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetségének alakulását (a továbbiakban: TTIOSZ) előkészítve kérte az OMGY vezetésének javaslatait az alapszabály megfogalmazásához.⁴⁶

Az OMGY egy nagyobb szervezeti keretbe is beletartozott, a már említett TTIOSZ-ba. Ez a szervezet az OMGY-vel párhuzamosan alakult ki, bár előzményei 1918 őszére nyúltak vissza, amikor a tudományos társulatok vezetői közül páran tanácskozást tartottak Teleki Pál elnökletével, hogy a társulatok működésének gazdasági hátterét biztosítsák, valamint az együttműködés lehetséges módozatait megfogalmazzák. Ennek a kezdeményezésnek folytatásaként 1919 őszén Klebelsberg vezetésével létrehozták a Tudományos Társulatok Társulatközi Bizottságát, amely előkészítette a TTIOSZ megalakulását, amire 1923. április 20-ig kellett várni. A Szövetség célja volt „az országban fennálló tudományos társulatoknak és intézményeknek, anélkül, hogy azok hivatásszerű tevékenységét bárminő irányban is korlátozná, szövetségbe tömörítése, közösen jobban kielégíthető anyagi érdekeinek gondozása és a tudományos munka érvényesülését elősegítő anyagi eszközöknek előteremtése [...]”.⁴⁷ A Szövetség „tagjai tudományos társulatok és tudományos intézmények (múzeumok, intézetek stb.) s amennyiben tudományos munkásságot fejtenek ki, irodalmi és művészeti társulatok is lehetnek”.⁴⁸ A szövetség anyagi hátterét a tagdíjak, az évi rendszeres államsegély és az állam segítségével alapított, de a szövetség tulajdonába adott sajtóvállalat profitja alkotta. Az utóbbit az állam 140 millió koronával támogatta, valamint szorgalmazta az Egyetemi Nyomdával való egyesítését.⁴⁹ A vállalkozás olyan sikeresnek bizonyult, hogy 1925-ben 121 millió korona volt a Szövetség éves nyeresége. A számadatokból viszont az is kiolvasható, hogy a tagdíj és a vállalkozói haszon együttesen sem volt elégséges a megfelelő szint biztosítására, mert állandó éves államsegélyt is kaptak a szervezetek, amelynek elosztására a Szövetség tett javaslatot, amit a minisztérium a legtöbb esetben módosítás nélkül elfogadott.⁵⁰

⁴⁵ Vö. SAÁD 2000: 21.

⁴⁶ Vö. BERNÁT 1999: 114–115.

⁴⁷ Vö. MAGYARY 1931a: 219–221.

⁴⁸ Vö. MAGYARY 1927a: 518.

⁴⁹ MAGYARY 1927a: 515.

⁵⁰ Vö. MAGYARY 1927a: 515.

Magyary Zoltán, aki a Szövetség titkára, később főtitkára lett, 1924-ben a következőképpen látta az entitás küldetését:

„Számban megfogyva, magyar testvéreinktől és a művelt világ tudományosságával való kapcsolattól elzárva, anyagi nehézségekkel küzdve, kellő szervezettség hiányában az igazságtalan békeszerződés sátáni szándékai tudományos életünkkel szemben csaknem beteljesültek. De ma már bízhatunk abban, hogy tudományos életünk fontosságát meg tudjuk menteni. E mentésben Szövetségünk fontos mentőhajó. Ennek a szerepnek kell összes tagjainkban tudatossá válnia. A fedélzeten teljes szolidaritásra és fegyelemre van szükség.”⁵¹

Az első év eredményességét abban látta, hogy a Szövetség „a tudományos társulatok szervezkedése terén kitartó munkát végzett, további hatalmas fejlődés alapjait rakta le és sikerült a tudományos közvéleményben működésének üdvös voltát elismertetnie”.⁵² A jövőt pedig így vázolta fel: ha „szövetségünket vállvetett munkával felvirágoztatjuk és tudományos életünk hatalmas szervezettel gazdagodva kerül ki a megpróbáltatásokból, akkor a bajból hasznot merítettünk és a trianoni szerződésnek nekünk szánt élet ellenségeinkre visszafordítottuk”.⁵³

1927-ben a Szövetség tevékenységét vitathatatlanul sikeresnek értékelte. A szervezet küldetését továbbá abban látta, hogy a tudatos tudánypolitikai tevékenységhez szükséges, szervezett célmegfogalmazáshoz hozzájárul és hozzásegítheti a magyar tudományt ahhoz, hogy megállja helyét a nemzetközi kulturális harcmezőnyben.⁵⁴ Magyary büszke volt, hogy a Szövetség gondozásában fog megjelenni *A magyar tudánypolitika alapvetése* című könyve, amely munka akkor teljesíti be küldetését, „ha sikerül bizonyítania, hogy lehetséges átfogó, minden erőnket latba vető tudományos reálpolitika és hogy annak megvalósításától az ország egzisztenciális érdekei függnék”.⁵⁵

A gazdasági válság negatív hatásait a Szövetség is megérezte. Magyary mégis bízott abban, hogy sikerült a tudományos élet folytonosságát biztosítania a szervezetnek, valamint eljutnia a tudánypolitikai célok szervezett megfogalmazásához. Ekkor elérkezettnek látta az időt a magyar tudánypolitikai eredmények felléptetésére a nemzetközi tudánypolitika színpadjára.⁵⁶ Ezt így indokolta egyik főtitkári jelentésében:

„Nemzetek egymásközi harcában kulturális téren sem filantropikus önzetlenség és pedagógiai elnézés, hanem a fegyverek és az erőviszonyok az egyedül döntők, bár ezen a téren szerencsére szellemi fegyverek és a tehetségek erőviszonya az irányadók és ezért lehetséges

⁵¹ MAGYARY 1931a: 226.

⁵² MAGYARY 1931a: 220.

⁵³ MAGYARY 1931a: 226.

⁵⁴ Vö. BERNÁT 1999: 118.

⁵⁵ MAGYARY 1931a: 230.

⁵⁶ Egy 1936-os beszédében így fogalmaz a korszak eredményességét illetően: „Gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter érdeme és működésének eredménye, hogy tudánypolitikai céltudatosságunk a háború óta nagyobb, mint volt Nagy-Magyarország idején.” MÁRTONFFY 1937: 206.

sokkal kedvezőbb helyzete lélekszámban és anyagi erőben kis nemzeteknek nagyobbak felett, ha szellemi erőben és tehetségben azoknál különbek.”⁵⁷

A Szövetséget Magyary a magyar tudományos nagyüzem szervezett igazgatására szolgáló példaszerű intézménynak és a magyar tudománypolitika elévülhetetlen eredményének tekintette, amely 1931-re tagszervezeteinek számát 34-ről már 50-re tudta emelni.⁵⁸ A Szövetségnek sikerült a hivatalosan tudományosnak elismert társadalmi szerveződések jelentős részét lazán szerveződő önkormányzati alakulatba összefogni, valamint működésük számára elégséges anyagi háttérrel biztosítani. A Szövetség jogi személyként kiadványaival is képviselte a magyar tudománypolitikai törekvéseket a nemzetközi porondon.⁵⁹

Egy másik jelentős lépés a Természet-, Orvos-, Műszaki- és Mezőgazdaságtudományi Országos Kongresszus (a továbbiakban: TOMMOK) összehívása volt 1926 januárjában.⁶⁰ Magyary a kongresszus előkészítésében, munkálatainak megszervezésében kulcsszereplő volt. A hazai természettudomány művelésének kérdéseit áttekintő rendezvényre meghívták előadónak a német tudománypolitika jeles művelőjét, Richard Richtert is. Az előkészítés során Magyary a kongresszus írásban beküldött felszólalási anyagát elérhetővé tette a sajtó számára, s így jóval korábban elkezdődhetett a kongresszussal kapcsolatos ismertető-értékelő cikksorozatok publikálása.⁶¹ A kongresszus szervezését formálisan Horthy Miklós kormányzó hivatalos felkérő levele indította útjára. A TOMMOK-ot maga Horthy nyitotta meg, amely rendezvény zártkörűnek számított. A résztvevőket két csoportba lehetett osztani: rendes tagok, vagyis a kongresszus körébe tartozó tudományágak művelői, és a meghívott tagok, azaz a rendező bizottság által meghívott jeles közéleti, politikai, vallási szereplők: a kormány néhány minisztere, a nemzetgyűlés elnöke, képviselők, főispánok és alispánok, az ipar, a kereskedelem és a bankélet képviselői, földbirtokosok, főapátok és főabbik, főtanácsosok és államtitkárok. A meghívottak összesen 816 főt tettek ki.⁶²

A kultuszminiszter úgy vélte, hogy a kongresszusnak a közvéleményhez és a hivatalos körök-höz is kell szólnia a tudományos élet teendőiről. Klebelsberg, aki sokszor hangsúlyozta, hogy a mostani időkben a természettudományok jelentősége megnőtt a kultúrán belül, nem csupán rövid áttekintést, hanem programot is adott a kongresszusnak.⁶³ Az első feladat szerinte a tudományos életben is látható magyar hiba leküzdése, azaz a kohézió hiányának a felszámolása, mert csak így látta lehetségesnek egy egységes nagy program összeállítását és hosszú távú kivitelezését. „Azt hiszem tehát, hogy nekünk egy szervezetet kell ebből a kongresszusból kifolyólag teremtenünk, amely azoknak az eszméknek miniszteri változásokon felüli letéteményese marad, amelyeket a kongresszus évek hosszabb sorozatára nézve megállapít.”⁶⁴ Kettős szervezet

⁵⁷ Idézi BERNÁT 1999: 118.

⁵⁸ Vö. SAÁD 2000: 24–26.

⁵⁹ Vö. BERNÁT 1999: 119.

⁶⁰ Vö. SAÁD 2000: 24.

⁶¹ Online olvasható pl. a *Magyarság* című újság hasábjain három egymást követő napon: 1925. december 29., december 30., december 31.

⁶² Vö. BERNÁT 1999: 119.

⁶³ Vö. PALLÓ 2007: 1624–1625.

⁶⁴ Vö. GLATZ 1990: 170–171.

volt a szeme előtt: egy állami és egy társadalmi. Előbbi a Természettudományi Tanácsot jelölte, utóbbi pedig természettudósok és üzletemberek együttműködését jelentette.⁶⁵

Magyary a kongresszusi beszédében a magyar tudomány nemzetközi helyzetét elemezte.⁶⁶ Megállapította, hogy a világháború miatt a nemzetek „felismerték a nagy fontosságát annak, hogy a politikai és gazdasági függetlenségen felül egy ország kulturális és tudományos függetlensége és autonómiája is mekkora jelentőségű”.⁶⁷ A legfontosabb körülmény, amit szem előtt kell tartani, az „az, hogy a tudományos kutatás és a tudomány művelése terén a háború előttit messze felülmúló erőfeszítéseket tesz minden ország a tudományos versenyben való érvényesülése érdekében”.⁶⁸ Miután az erre vonatkozó adatokat ismertette, a következőket hangsúlyozta:

„A tudományos kutatás és a felsőoktatás az egyes tudósoknak a legszemélyesebb munkája. Van azonban a tudományos munkának számos olyan feltétele, amit azok egyenként nem tudnak maguk számára megszervezni, hanem csak együttes munkával, a szervezettség erejével biztosíthatnak maguknak. Ezeknek a szellemi és anyagi feltételeknek a megteremtése minden állami tudománypolitikának is a tulajdonképpeni feladata, de e tekintetben maguknak a kutató tudósoknak szolidaritása és szervezetekbe való tömörülése és együttes munkája nélkülözhetetlen.”⁶⁹

Ezért jelentősek az e területen található nemzeti és nemzetközi erőfeszítések, amelyek közül is a német *Notgemeinschaft der deutschen Wissenschaft* példaértékű, mert az egész német tudományos világnak az önkormányzati szerve, s elnökének lehetősége van arra, „hogy a tudományos kutatást szervezze azoknak a kutatási feladatoknak a kijelölése útján, amelyek a német gazdasági élet, közegészség és népjólét terén aránylag gyors és biztos eredménnyel kecsegtetnek”.⁷⁰ A nemzetközi együttműködés intézményeit áttekintve jutott el Magyary a tanulságok levonásához. Fontosnak tartotta leszögezni, hogy a tudományok terén „nem elhatározás és hazafias fogadkozás, hanem – mint Schmidt-Ott⁷¹ helyesen mondta – a teljesítmény számít”.⁷² Ez indokolja, hogy „el kell tehát érünk tudományos teljesítőképességünk határait. A kutatómunka az egyén agyában folyik. De ahhoz ma a munka szervezete nélkülözhetetlen előfeltétel.”⁷³ Amíg tehát az egyes tudományterületek képviselői a felszerelések terén kívánták az előrehaladást, addig Magyary a szervezettségben rejlő továbblendítő erőt tartotta szem előtt.

A kongresszus rendkívül gyümölcsöző volt. Magyary a folytatást biztosító végrehajtó bizottságban is fáradszónak tevékenykedett. Elkészítette *A Természettudományok fejlesztése*

⁶⁵ GLATZ 1990: 71.

⁶⁶ MAGYARY 1926: 73–97.

⁶⁷ MAGYARY 1926: 75.

⁶⁸ MAGYARY 1926: 76.

⁶⁹ MAGYARY 1926: 79.

⁷⁰ MAGYARY 1926: 80.

⁷¹ Friedrich Schmidt-Ott (1860–1956), nemzetközi hírű német kultúrpolitikus a korszaknak. ABLONCZY 2014: 130.

⁷² ABLONCZY 2014: 95.

⁷³ ABLONCZY 2014: 95.

érdekében teendő intézkedésekről szóló törvényjavaslatot,⁷⁴ amelyet 1930-ban fogadott el a törvényhozás (1930. évi VI. törvénycikk). A törvényjavaslat indoklásában szerepelt, hogy a 20. század a természettudományoké és az elméleti természettudományoké, s az utóbbiak jelentőségének megnövekedésével párhuzamosan egy új jelenséget is figyelembe kell venni: a tudományt egyre nagyobb mértékben rendelik a termelés szolgálatába. Az indoklásban nem csupán a Természettudományi Tanács és Alap⁷⁵ létrehozásának szükségességét emelte ki, hanem azt is, hogy a legcélszerűbb az összes budapesti főiskola és más tudományos intézet természettudományi intézeteinek, laboratóriumainak és tanárainak közös telepen való egyesítése, aminek számos előnye közül külön kiemelte, hogy ezzel a fakultáspartikularizmust is fel lehetne számolni.⁷⁶ Tudniillik, ha az egyetem egy nagy egész, amelynek karai csak adminisztratív akadályokat képeznek, de a hallgatók azt a professzort hallgatják, akinek tudására szükségük van, tekintet nélkül arra, hogy hivatalosan a tanár melyik karnál van beosztásban. Az indoklás szükségesnek tartotta azt is, hogy összevonások révén új intézeteket hozzanak létre.⁷⁷

Az OMGY mellett sikerült a természettudományok művelését is önkormányzati⁷⁸ formába önteni, amely a tudománypolitika céljainak tervszerű megvalósításához elengedhetetlen volt. A kongresszust követően a miniszter szándékai szerint, a megállapított „program állandó fejlesztését, s maga és utódai számára a tudomány hivatott művelőinek szakértő tanácsát” képes volt „biztosítani, oly módon azonban, hogy ennek a Tanácsnak fontos hatáskört is ad és ezáltal azt a tudománypolitikai program fejlesztésére saját felelősségének tudatában kényszeríti”.⁷⁹

A kongresszus másik komoly eredménye a Széchenyi Tudományos Társaság megalakítása volt, amely azt a célt tűzte maga elé, hogy előmozdítsa a természettudományos kutatómunkát. Ez a szervezet foglalkozott a megoldandó problémákkal és a megoldást kereső kutatókkal; a kutatási megbízások megítélése is ide tartozott. A társaság tudományt finanszírozó tagjai elsősorban az ipar területéről jöttek. Programjuk alapgondolata, hogy szegény ország lévén, nagy súlyt kell fektetni arra, hogy a tudományos kutatásra fordított összegek felhasználásánál ugyanazok a szempontok jussanak érvényre, amelyek más gazdasági beruházásoknál meghatározók. Biztosítani kell a beruházás produktív jellegét és fenntarthatóságát, sőt fokozhatóságát.⁸⁰ A problémák három nagy területét jelölték meg, ahol a fenti elvek érvényesítésével lehetett kutatást támogatni: a mezőgazdasági termelés és ipar, a nyersanyagok, továbbá a külföldi termékek és alapanyagok hazaival való kiváltása és pótlása. A két utóbbi aktualitását alátámasztja, hogy a kutatások leginkább a barnaszén és kőszénkátrány hasznosításával, a bauxit feltárásával és feldolgozásával, illetve a cellulóz szerkezetének vizsgálatával foglalkoztak.

⁷⁴ Teljes egészében: MAGYARY 1931a: 179–184.

⁷⁵ Bővebben a szervezetről: MÓRA 1987.

⁷⁶ Vö. MAGYARY 1931a: 179–180.

⁷⁷ Vö. BERNÁT 1999: 124.

⁷⁸ Figyelemre méltó Magyary gondolata az önkormányzatiságról: „Nemcsak az embereknek előnyös, hanem a központnak is, mert egyrészt tehermentesíti őt mindaz, amit az önkormányzatok látnak el, másrészt mert nem kell olyan ügyekben döntenie, amelyeknek minden részletét nem ismerheti eléggé.” MAGYARY 1942: 116.

⁷⁹ MAGYARY 1927a: 610.

⁸⁰ Vö. MÓRA 1990.

Ha a támogatott kutatások egészére pillantunk, akkor feltűnik, hogy az éves összeg több mint felét a mezőgazdasági kutatásnak szentelték.⁸¹

A kongresszus által szorgalmazott, a tudósutánpótlást biztosító, Magyary által kidolgozott új szervezetről, az Ösztöndíjtanácsról szóló törvényjavaslat 1927-ben került a törvényhozáshoz, amely ezt is gond nélkül megszavazta. A tanács feladata volt a természet- és humán tudományok, valamint a művészetek területén jelentkező szakemberszükséglet felmérése, a tehetséggondozás, valamint a minisztérium által biztosított lehetőségek felhasználásával a tehetségek ösztöndíjra történő felterjesztése.⁸² A cél érdekében a tudományos és művészeti intézményekből, a Természettudományi Tanács küldötteiből, illetve a minisztérium által kinevezett és meghívott tagokból jött létre az OMGY-hez hasonló, autonóm jogokkal rendelkező testület. Anyagi hátterét a Nemzeti Közművelődési Alapítvány, a VKM kezelte alapok, állami juttatások, illetve esetleges adományok, valamint a volt ösztöndíjasok által visszafizetett pénzösszegek biztosították.⁸³ Az utóbbira azért is lehetett számítani, mert az ösztöndíjasok az állami szférában előnyben részesültek. A Magyary által kimunkált szervezeti egység a tudós- és művésztutánpótlás folytonosságát és rendszerességét is garantálta.⁸⁴

Az Ösztöndíjtanács munkája kapcsán Magyary a nemzetközileg versenyképes és idehaza vezető szerep betöltésére alkalmas emberek tervszerű kiválasztását jelölte meg. Az évente kétszáz ösztöndíjast kijelölő tanács legfontosabb szerepét abban látta, hogy új vezető generációt és azzal új közéleti közszellemet honosítsanak meg hazánkban, aminek feltételei immár adottak. Ahogyan fogalmazott: „Ez természetesen idő kérdése és a hazafias közvélemény kötelessége, hogy ezt az időt a magyar ifjúság elitjének türelemmel és szeretettel megadja és az Ösztöndíjtanács munkásságát megértéssel támogassa.”⁸⁵

Nemzetközi kooperátor

Magyary nagy várakozással tekintett a Népszövetség által létrejött *Commission Internationale de Coopération Intellectuelle* nevű szervezetre, illetve ennek alintézetére (magyarul a Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottsága, CIDCI). Olyan nemzetközi szervezet volt ez, amely a tudományos együttműködés szervezeti keretét biztosíthatta.⁸⁶ Ösztönözte, hogy ebben a tevékenységében vegyenek részt a magyarok is, leginkább azért, hogy befolyásolhassák a nemzetközi tudománypolitika alakulását. Magyary tagja volt a hazai Értelmi Együttműködés Nemzeti Bizottságának, sőt ő volt a magyar kormány részéről a CIDCI intézetének állandó képviselője.⁸⁷ A nyugati nemzetek többsége már kialakította saját tudománypolitikáját – vélekedik Magyary egy 1931-ben íródott cikkében –, a nemzetközi tudományos

⁸¹ Vö. BERNÁT 1999: 125.

⁸² ANDRÁSSY 1990: 37.

⁸³ Vö. Gróf Klebelsberg Kunó beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926 1927: 180.

⁸⁴ Vö. BERNÁT 1999: 126.

⁸⁵ MAGYARY 1928: 179–180.

⁸⁶ Vö. MAGYARY 1927a: 551–554.

⁸⁷ Vö. ANDRÁSSY 1990: 28; *Akadémiai Almanach* 1938: 111; MOLNÁR 1988: 839.

munkamegosztás és együttműködés szükségessége megteremtette az alapot, hogy megtalálják a közös, úgynevezett irányeszméket, amelyekre az új nemzetközi tudománypolitika épülhet. A közös célok meghatározásához elengedhetetlen a közös gondok vizsgálata. A fentebb említett nemzetközi szervezetek tagjairól, képviselőiről megállapítható, hogy „mindegyikük felelősséget visel saját országával szemben számos olyan kérdésben, amelyek a többi országok nagy részében is felmerülnek. Például ilyen a mindenütt jelentkező diploma túltermelés és szellemi munkanélküliség.”⁸⁸ Hasonló probléma a tömegek beáramlása az egyetemekre, ami az oktatás és kutatás szervezeti kérdéseinek újragondolását veti fel. A nemzetközi tudományos munkamegosztás hatékonyságát növelni csak a kormányok közreműködésével lehetséges.⁸⁹ Emiatt javasolja Magyary 1929-ben, hogy az egyetemi ügyosztályok vezetői jöjjenek össze a nemzetközi szervezet segítségével. Egyrészt, mert ők pontosan ismerik a saját területüket, másrészt mert ők lehetnek hatással saját országuk kultuskormányzatára.⁹⁰

1930-ban a CIDCI szervezetének találkozájára hívta össze az Egyetemközi Irodák igazgatóit, amelyen Magyary felkérésére Hankiss János vett részt. Hankiss jelentése szerint „a tavalyi ülésen Méltóságod által tett két javaslat közül az egyetemi ügyosztályok vezetőinek összehívására vonatkozó javaslat rendes útján megy tovább; valószínűleg ősszel össze is hívják az ülést. Az összes direktorok beleegyeztek, kivéve a spanyolt és a cseheket, akik nem válaszoltak. Franciaország képviselője is szkeptikusan nyilatkozott...”⁹¹ A javaslatot elfogadták, így az intézet „Németország, Franciaország, Nagy-Britannia, Olaszország és az Amerikai Egyesült Államok *directeur de l'enseignement supérieur*-jeit eddig háromszor, 1932-ben, 1933-ban és 1935-ben értekezletre hívta össze, melyeken Magyarország részéről, mint az indítvány tevőjének szerencsém volt részt venni, bár időközben magam megszűntem *directeur de l'enseignement supérieur* lenni” – emlékezik vissza Magyary 1937-ben.⁹²

A kultúrpolitikus a nemzetközi tapasztalatok alapján, valamint a sikeres kezdeményezés után új felismerésre jutott:

„Ami mindebből Magyarországra nézve következik, az az, hogy ebben az összefüggésben is jelentkezik a lélekszámról kis kultúrnemzetek speciális hivatottsága az emberiség kultúrájának előbbre vitelében. A maguk egységesebb viszonyainak könnyebb áttekintése és a többi nemzetek teljesítményeinek nemzeti elfogultságtól és politikai versengéstől független megítélésénél fogva könnyebben jutnak el az objektív összehasonlításra és az egészséges eklekticizmusra. Ebből pedig adódik a lehetőség és hivatottság a mai kor tudománypolitikai szintézisének megalkotására. Magyarország, ha a megszerzett iniciatívát ezen a téren megtartja, komoly szerepet játszhat a nemzetközi kulturális életben: a hosszú idő után, amikor többnyire kapott, ő adhat, s így ébresztője lehet a nemzetközi értelmi együttműködés nemes értelemben vett szellemének.”⁹³

⁸⁸ MAGYARY 1931b: 143.

⁸⁹ MAGYARY 1931b: 144.

⁹⁰ Vö. MAGYARY 1931a: 10.

⁹¹ Idézi BERNÁT 1999: 133.

⁹² Vö. MAGYARY 1937: 2.

⁹³ MAGYARY 1931a: 10. Idézi BERNÁT 1999: 162.

A magyar tudománypolitika egyértelmű feladata tehát – Magyary szerint – a születő nemzetközi tudománypolitika formálásában való aktív szerepvállalás.

ÖSSZEGZÉS

„Az általános műveltség alapjainak megszerzése után szakképzettségre van még szükség, hogy az életben helyt tudjatok állni. Az oklevélért kell még dolgoznotok jó négy-öt évig, hogy mint papok, tanárok, közfunkcionáriusok, orvosok, mérnökök, honvédtisztek vagy művészek a nemzet vezető rétegébe emelkedhessetek fel.”

Magyary Zoltán: *A piarista iskola szelleme*

Magyary Zoltán a Horthy-korszak bethleni konszolidációjának egyik kiemelkedő egyénisége, aki a kultusztárca működését beszédeivel, írásaival, sőt személyes példájával is gazdagította. Abba a sorba illeszkedik, amelyet a reformkorban Széchenyi István nyitott meg a maga problémafelismerő és megoldásorientált attitűdjével. Főnöke, Klebelsberg Kunó, Bethlen István miniszterelnök bizalmát és az állami költségvetés méltányos támogatását élvezhette, így Magyary szinte akadálytalanul dolgozhatott. Amint azt bemutattuk, a közigazgatás-tudomány és a közigazgatási jog kiváló szakembere leginkább a tudományos ügyekkel, a külföldi magyar intézetekkel, ösztöndíjakkal és nem utolsósorban a diákokat érintő szociális kérdésekkel foglalkozott. Kendőzetlenül beszélt a kultúrpolitika problémáiról, ami nemcsak a világháborús vereségből vagy a trianoni tragédiából következett, mint külső okból, hanem – Széchenyihez hasonlóan – rámutatott a belső okokra, amiért a felelősség a magyarságot terheli.⁹⁴

Bármennyire is nagy volt az elégedetlenség és a bizalmatlanság a külfölddel szemben, Magyary fáradhatatlanul utazott nyugatra és keletre egyaránt. Nemcsak hogy szavakkal ösztönözte a magyar diákságot, hogy tanuljanak más országokban, vagy szervezett nemzetközi kapcsolatokat, intézeteket, konferenciákat, hanem ő maga is élen járt a tanulmányutak végzésében, aminek tapasztalatait rövidesen publikálta is a nemzet hasznára. (Egy újabb széchenyiánus vonás.) Magyary Zoltán tudománypolitikai elképzelésének egyik központi eleme az az igyekezet, hogy Magyarországon nemzetközileg versenyképes tudományos életet kell létrehozni.⁹⁵ Az ország ennek mentén járulna hozzá a világ kulturális fejlődéséhez, és ezáltal növelné a magyarok nemzetközi megítélését. A magyar tudomány azonban nemcsak nemzetközi presztízszünk emeltyűje lenne, hanem az újjáépülő Magyarország gazdasági és kulturális felemelkedésének szegletköve. Ennek megteremtéséhez átfogó tudománypolitikai reformra volt szükség, amelynek nagysága már jóval túlmutatott a dualizmus kori eredményeken, más szóval európai léptékű volt. Ahogyan fogalmazott: „tudománypolitikai céltudatosságunk a háború óta nagyobb, mint volt Nagy-Magyarország idején.”⁹⁶ A számítógépes adatbázisok megjelenése

⁹⁴ Kiváló példa erre *A tudomány nemzetközisége. Nemzetközi verseny és nemzetközi együttműködés* című írása, amelyben a külső és belső problémák okait megnevezi és megoldást kínál ezekre. MAGYARY 1937.

⁹⁵ Vö. MAGYARY 1937.

⁹⁶ MAGYARY 1937: 2.

előtti korszakban is lenyűgöző, azaz óriási mennyiségű információ, amit a minisztériumnak begyűjtött – feldolgozott – itthonról és külföldről egyaránt.

Magyary az új országhatárok szabta adottságok figyelembevételével a hatékony intézményi keretet a kormány által kezdeményezett, önkormányzati joggal felruházott szervezetekben találta meg. Ennek a szemléletnek a keretében vált lehetővé a VKM decentralizálása, a tudományos élet vezetőinek bevonása a tudáspolitikába, valamint az állami támogatás megfelelő pénzügyi biztosítása és elosztása.⁹⁷ A tudós szakpolitikus szerint az e célokat szolgáló új szervezetek állami ellenőrzés mellett hatékonyan vezették és szervezték egybe a nemzet tudományos erőforrásait, és észszerűen használták fel a kapott anyagi erőforrásokat.⁹⁸ A mai tudáspolitikai kérdéseknél is – egyszerűsítve persze – a totális centralizáció Szküllája és az állam által magára hagyott hamis autonóm működés között kell navigálni.

Végezetül pedig kiolvasható Magyary gondolkodásából, hogy a tudáspolitikát csak összetetten, az egyes részek figyelembevételével lehet hatékonyan működtetni. A magyar alap- és középfokú iskolarendszernek rugalmas összhangban kell lennie a felsőoktatással, amelyek sokrétű intézményhálózatát egy szakminisztériumnak kell összehangolni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ABLONCZY Balázs szerk. (2014): *Gróf Bethlen István és kora*. Budapest: Osiris.
- Akadémiai Almanach (1938). Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- ANDRÁSSY Mária (1990): Magyary Zoltán kultúrpolitikai munkássága. In FÜRÉSZNÉ MOLNÁR Anikó (szerk.): *Magyary Zoltán munkássága. Az 1988. május 28-án, Tatán rendezett tudományos ülés előadói anyaga*. Tata: Komárom–Esztergom Megyei Múzeumi Szervezet, 34–40.
- BEREND T. Iván (1987): *Válságos évtizedek*. Budapest: Magvető.
- BEREND T. Iván – RÁNKI György (1974): *Gazdaság és társadalom*. Budapest: Magvető.
- BERNÁT István (1999): Magyary Zoltán a klebelsbergi kultúra- és tudányszervezés szolgálatában. *Múltunk*, 44(3), 98–137.
- BIBÓ István (2011): *Az államhatalmak elválasztása. Bibó István munkái 1*. Budapest: Argumentum.
- DÉVÉNYI Anna (2020): A középfokú oktatás társadalompolitikai vetületei a Horthy-korszakban. *Századok*, 154(1), 81–106.
- FINÁCZY Ernő (1921): Az Országos Közoktatási Tanács. *Magyar Pædagogia*, 30.
- FÖLDES György – HUBAI László (2010): *Parlamenti választások Magyarországon 1920–2010*. Budapest: Napvilág.
- GERGELY Jenő szerk. (2005): *Autonómiák Magyarországon. 1848–2000. I–III. kötet*. Budapest: ELTE Történelemtudományok Doktori Iskola – L'Harmattan.

⁹⁷ Vö. BERNÁT 1999: 134.

⁹⁸ Vö. SAÁD 2000: 15.

- GLATZ Ferenc szerk. (1990): *Tudomány, kultúra, politika. Gróf Klebelsberg Kuno válogatott beszédei és írásai (1917–1932)*. Budapest: Európa.
- GLATZ Ferenc (2016): *Konzervatív reform. Klebelsberg, Domanovszky, Szekfű, Hóman, Hajnal*. Budapest: Kossuth.
- Gróf Klebelsberg Kunó *beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916–1926* (1927). Budapest: Athenaeum.
- HENCZ Péter (2007): 75 éve halt meg gróf Klebelsberg Kunó. *Orvosi Hetilap*, 148(46), 2199–2201. Online: <https://doi.org/10.1556/oh.2007.h2152>
- HUSZTI József (1942): *Gróf Klebelsberg Kunó életműve*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia.
- KEMÉNY Ferenc – KORNIS Gyula – FINÁCZY Ernő szerk. (1936): *Magyar Pedagógiai Lexikon II*. Budapest: Révai Irodalmi Intézet.
- KENYERES Ágnes szerk. (1967): *Magyar Életrajzi Lexikon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- KLEBELSBERG Éva szerk. (1994): *Gróf Klebelsberg Kuno emlékezete 1994*. [h. n.]: A Gróf Klebelsberg Kuno Alapítvány.
- KLEBELSBERG Kuno (1929): *Küzdelmek könyve*. Budapest: Athenaeum.
- KOI Gyula (2015a): Magyary Zoltán életműve – A Magyary kritikai kiadás metodológiai háttere. *Pro Publico Bono – Magyar Közigazgatás*, 3(2), 123–139.
- KOI Gyula szerk. (2015b): *Magyary Zoltán összes munkái (1919–1922)*. Budapest: Nemzeti Közszerzői Egyetem.
- KOLLÁR Gedeon (1928): A magyar tudománypolitika. *Pannonhalmi Szemle*, (3), 227–236.
- KOVÁCS Géza (1989): A tudománypolitikus Klebelsberg. *Természet Világa*, 120(9) 386–389.
- Magyarság (1929). 6(293). Online: https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarsagMilotayPetho_1925_12/?pg=424&layout=s
- Magyarság (1929). 6(294). Online: https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarsagMilotayPetho_1925_12/?pg=440&layout=s
- Magyarság (1929). 6(295). Online: https://adt.arcanum.com/hu/view/MagyarsagMilotayPetho_1925_12/?pg=456&layout=s
- MAGYARY Zoltán (1923): *A magyar szellemi élet válsága*. Budapest: Franklin-Társulat.
- MAGYARY Zoltán (1926): *A magyar tudomány nemzetközi helyzete*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- MAGYARY Zoltán szerk. (1927a): *A magyar tudománypolitika alapvetése*. Budapest: Tudományos Társulatok és Intézmények Országos Szövetsége – Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- MAGYARY Zoltán (1927b): Tudományos életünk virágzásának feltételeiről. *Széphalom*, 1, 359–366.
- MAGYARY Zoltán (1928): Vezető szakemberek képzése. *Magyar Szemle*, 2(4), 319–327.
- MAGYARY Zoltán (1929): *Emlékirat az egyetemi ifjúság szociális gondozásának megszervezése tárgyában*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- MAGYARY Zoltán (1931a): *A magyar tudományos nagyüzem megszervezése. Nyolc év a magyar tudományos élet kormányzatában*. Pécs: Danubia.

- MAGYARY Zoltán (1931b): Nemzeti és nemzetközi tudománypolitika. *Magyar Paedagogia*, 40(5–8), 138–145.
- MAGYARY Zoltán (1937): *A tudomány nemzetközisége nemzetközi verseny és nemzetközi együttműködés*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- MAGYARY Zoltán (1942): *Magyar közigazgatás. A közigazgatás szerepe a XX. sz. államában. A magyar közigazgatás szervezete, működése és jogi rendje*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- MAGYARY Zoltán (1944): *Küzdelem a haladásért*. Gépelt kézirat. Budapest. Online: http://real-ms.mtak.hu/15898/1/Ms_10640_1.pdf
- MAGYARY Zoltán (2010): *A magyar állam költségvetési joga*. Budapest: Országgyűlés Hivatala.
- MANN Miklós (2001): *Magyar oktatáspolitikusok*. Budapest: Oktatási Minisztérium.
- MÁRTONFFY Károly szerk. (1937): *Magyar felsőoktatás*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- MOLNÁR Miklós (1988): Tudományos ülés Magyary Zoltán születésének 100. évfordulója alkalmából. *Állam és Igazgatás*, 38(9), 834–845.
- MONOSTORI Imre (2015): Egy konzervatív úr a baloldali zarándokok között. *Kortárs*, 59(2).
- MÓRA László (1987): *Az Országos Természettudományi Tanács és Alap működése alapításától megszűnéséig*. Budapest: [k. n.].
- MÓRA László (1990): Klebelsberg szervezetei a természettudományos kutatások támogatására. *Természet Világa*, 121(10), 467–469.
- ORMOS Mária (1998): *Magyarország a két világháború korában*. Debrecen: Csokonai.
- PALLÓ Gábor (2007): Klebelsberg Kuno: Politikus kultuszminiszter. *Magyar Tudomány*, 168(12), 1619–1636.
- PÜSKI Levente (2015): *A Horthy-korszak parlamentje*. Budapest: Országgyűlés Hivatala.
- RÁNKI GYÖRGY szerk. (1976): *Magyarország története VIII. 1918–1919, 1919–1945*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- ROMSICS Ignác (1999): *Magyarország története a XX. században*. Budapest: Osiris.
- ROMSICS Ignác szerk. (2009): *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Budapest: Osiris.
- ROMSICS Ignác szerk. (2014): *Magyarország története*. Budapest: Akadémiai Kiadó. Online: <https://doi.org/10.1556/9789630585439>
- ROMSICS Ignác (2017): *A Horthy-korszak*. Budapest: Helikon.
- ROMSICS Ignác (2019): *Bethlen István*. Budapest: Helikon.
- ROMSICS Ignác (2020): *A trianoni békeszerződés*. Budapest: Helikon.
- SAÁD József (1994): Társadalomtudomány, 1921–1943. *Századvég*, 1(1), 151–169.
- SAÁD József (2000): *Magyary Zoltán*. Budapest: Új Mandátum.
- SCHWEITZER Gábor (2015): *A magántanári habilitációtól az egyetemi katedráig*. MTA Law Working Papers 2015/22. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. https://jog.tk.mta.hu/uploads/files/mtalwp/2015_22_Schweitzer.pdf
- SZALAI Miklós (2012): Magyary Zoltán és a magyar alkotmányosság. *Történelmi Szemle*, 54(1), 83–101.

- SZANISZLÓ József (1993): *A Magyar-iskola és háború utáni sorsa*. Budapest: Verzál Lap- és Könyvkiadó Kft.
- SZEKFŰ Gyula (1920): *Három nemzedék*. Budapest: Élet és Irodalmi nyomda.
- SZEKFŰ Gyula (1942): *Állam és nemzet*. Budapest: Magyar Szemle Társaság.
- SZENTPÉTERI József szerk. (2001): *Magyar Kódex. Magyarok a 20. században*. Budapest: Kossuth.
- T. Kiss Tamás (1988): Jegyzetek a két világháború közötti művelődéspolitikai elitképzési programjáról. *Felsőoktatási Szemle*, 37(11), 662–674.
- T. Kiss Tamás (1989): A kulturális érdekérvényesítés az 1920-as évek Magyarországon. *Népművelés*, 36(3–4), 46–49.
- T. Kiss Tamás (1993): *A magyarországi kulturális minisztériumokról (1867–1993)*. Budapest: Villányi úti Konferenciaközpont és Szabadegyetem Alapítvány – Eötvös Alapítvány.
- T. Kiss Tamás (1998): *Állami művelődéspolitikai az 1920-as években*. [h. n.]: Mikszáth.
- T. Kiss Tamás (1999): *Klebsberg Kunó*. Budapest: Új Mandátum.
- TOMKA Béla (2020): Magyar főnix? A gazdaság újraélesztése a világháború és Trianon után. *Rubicon*, 31(6–7), 144–157.
- TÖKÉCZKI László (1990): Konzervatív reform a legkorszerűbb eszközökkel. Klebsberg Kuno. *Valóság*, 33(2), 48–63.
- TÖKÉCZKI László (2013): *Történelmi arcképek II*. Budapest: XX. Század Intézet.
- UJVÁRY Gábor (1994): Tudományszervezés–történetkutatás–forráskritika. *Levéltári Szemle*, 44(3), 10–31.
- UJVÁRY Gábor (2000): Baráti háromszög, Carl Heinrich Becker, Klebsberg Kuno, Gragger Róbert és a hungarológia megszületése. *Hungarológia*, 2(3), 99–120.
- UJVÁRY Gábor (2009): Kultúrfölény és nemzetnevelés. Klebsberg Kunó és Hóman Bálint kultúrpolitikája. *Rubicon*, 20(1–2), 98–107.
- UJVÁRY Gábor (2012): Pozitív válaszok Trianonra. *Korunk*, 23(11), 66–75.
- VÖRÖS Géza (2010): Klebsberg Kuno és az Országos Magyar Gyűjteményegyetem. *Levéltári Szemle*, 60(3), 21–46.

Balla János a Nemzeti Közszerológiai Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kara Közigazgatás-tudományi Doktori Iskolájának doktorandusza, valamint a Nemzeti Közszerológiai Egyetem Eötvös József Kutatóközpont Egyház és Társadalom Kutatóintézet kutatója. Kutatásaiban elsősorban az állam és egyház kapcsolatának történeti alakulását vizsgálja, emellett a 19. és 20. század neveléstörténeti kérdéseivel is foglalkozik.